

Middelalderlige pottemagerovne og pottemagerier i Danmark – en optakt

Af Jan Kock

1. Ovne – en nødvendig forudsætning

Længe har man været klar over, at der i løbet af den ældre middelalder skete en hastig, teknologisk udvikling inden for pottemageriet i Danmark. Der er belæg for, at den hurtigtgående drejeskive vandt indpas, at man lærte at brænde potterne ved en højere temperatur, at man var i stand til at brænde dels oxideret og dels reduceret brændte potter og dertil kom så, at man lærte at blyglasere.

En afgørende forudsætning for flere af disse teknologiske forbedringer var brugen af egentlige pottemagerovne, som gjorde, at man kunne styre brændingsforløbet bedre og opnå højere temperaturer. Sådanne ovne synes at dukke op i Danmark i løbet af 1100-årene. Adskillige hundrede år tidligere, i romersk jernalder, har brugen af pottemagerovne haft et svagt og kortvarigt fodfæste her i landet. Således kendes der et par ovne fra det slesvigske område.

Fra arkæologiske iagttagelser ude omkring i Europa vides, at man på den tid havde århundredgamle traditioner for, hvilken type pottemagerovn man anvendte. I store linier så billedet således ud, at det i Central- og Nordeuropa overvejende var varianter af den liggende ovntype, der dominerede. I sådanne ovne lå fyr- og ovnkammer i forlængelse af hinanden, oftest adskilt af en eller anden form for gitterkonstruktion. I Middelhavsområdet, Sydvesteuropa og på De Britiske Øer anvendte man altovervejende en lod-

ret ovntype, som har traditioner tilbage til romerriket. Her er ovnkammeret anbragt over fyrkammeret. De to dele er så adskilt af en eller anden form for rist.

Således er hovedlinierne for udviklingen af den middelalderlige pottemagerovn ude i Europa klarlagt i store træk. Her i landet kendte man endnu først i 1980 kun to fundkomplekser med pottemagerovne fra middelalderen. Begge er fremkommet i Nordsjælland ved Farum Lillevang og ved Faurholm, se artiklerne herom i dette værk. På baggrund af bare to fund var det usikkert at vurdere deres kultursammenhænge ud i Europa. Men begge ovnanlæg er klart varianter af den liggende ovntype, dog uden indvendig opdeling.

Ovnene har selvfølgelig indgået som en del af et værksted. Men der findes så godt som aldrig arkæologiske spor fra sådanne ud over affaldsbunker af mere eller mindre sammenbrændt keramik fra pottemagerens produktion. Der er også påvist en række affaldsbunker, uden at ovnanlægget er kendt. Fundene viser en ganske jævn spredning ud over landet. De middelalderlige anlæg ligger overvejende uden for byerne (fig. 1).

Ud over de i dette værk beskrevne fund fra Åle og Illerup er der et mindre affaldsfund fra Bagergade i Svendborg og et fund fra Cecilielyst i Sønderjylland.¹ Det sidste skal omtales lidt nærmere, da det ikke er publiceret.

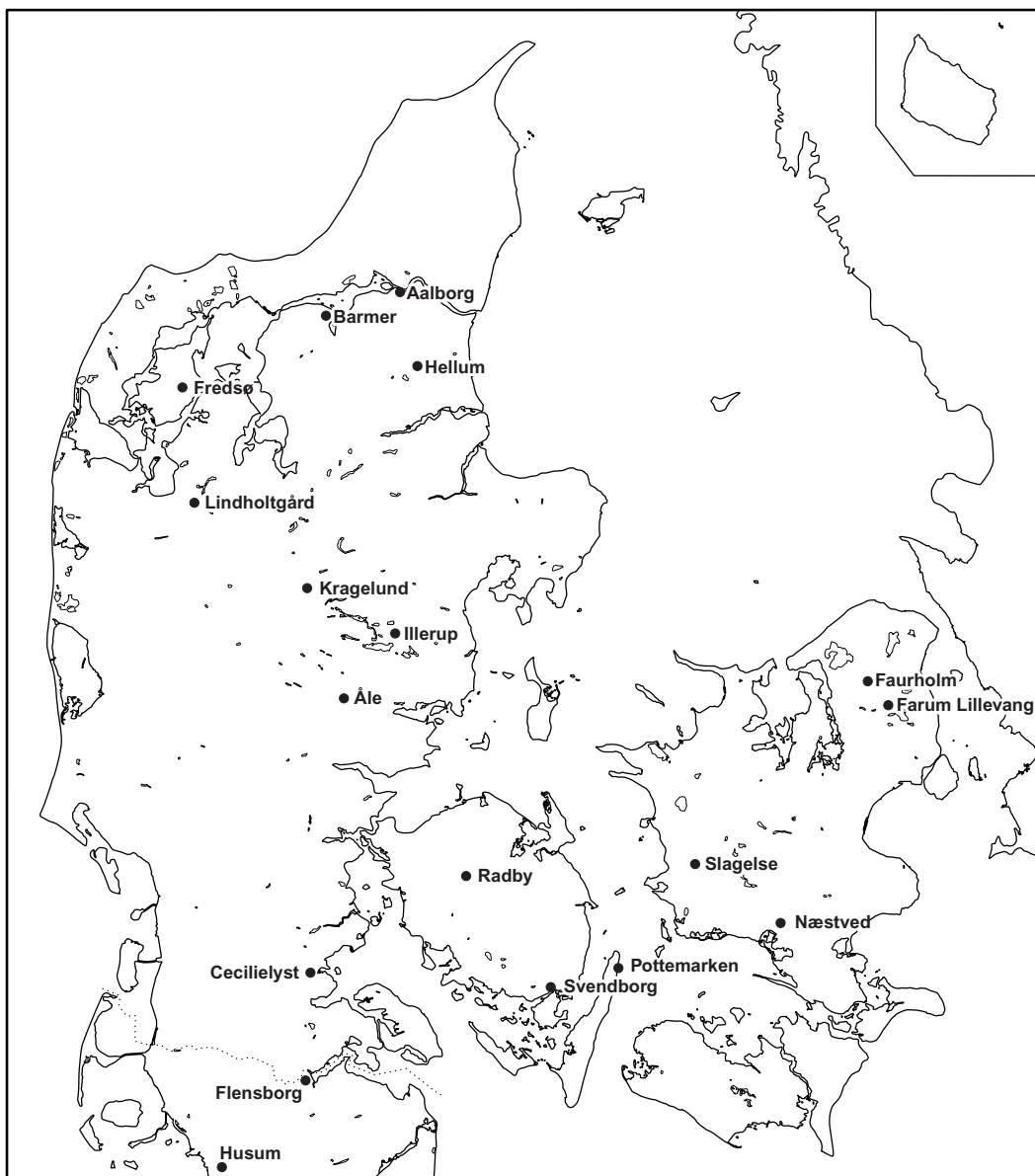

Fig. 1. Arkæologisk påviste pottemagerovne og pottemagerier fra middelalder og renaissance. Tegning: Sven Kaae.

2. Affaldsbunken ved Cecilieøst

På markerne vest for Gæstgiveriet Cecilieøst tæt ved Hjelmskov lidt vest for Aabenraa blev der ved markarbejde i 1935 gjort et stort fund af keramik fra middelalderen.² Fundet var for stort og ubekvemt at have inden døre på museet i Aabenraa, så man valgte at grave det meste ned i plænen ved museet. I 1980 blev potteskårene igen gravet op. De blev bearbejdet af en gruppe personer fra Aabenraa og dannede grundlag for en opgave skrevet af Bi Skaarup ved Lærestolen i Middelalderarkæologi, Aarhus Universitet i 1981.³

Efter undersøgelsen var det muligt at samle fem hele potter. Resten af skårene fik lov at ligge. Ved en fornyet undersøgelse af fundet i 1980, opgjorde man de bevarede skår til 60 kg. Den altovervejende del var meget ens i godset med en fin magring, reduceret brændt og fremtrådte med en lys grå farve. Derudover var der en mindre gruppe af oxideret brændt lertøj med en gulrød skærv. Alt må karakteriseres som fuldbrændt. Alt var uglaseret, kun på en enkelt potte konstateredes enkelte pletter af blyglasur. De få glasurpletter kan skyldes, at der tidligere er blevet brændt glaseret keramik i pottemagerens ovn. Kuglepotter var langt den mest dominerende gruppe, dernæst var der skår af skåle (fig. 2). Hanke og karakteristiske rand- og bundskår viste, at der også indgik kander i fundet. Endelig var der forskellige variationer af tæer og ben, foruden ører. Kuglepotterne var med udbøjning, fortykket og profileret rand. Halsene på potterne har på flere en tendens til at være noget strakte med en vandret furing fra opdrejningen. Bugen var oftest noget sækformet. Selv om karrenes profiler varierer en hel del, er der tale om et ensartet materiale. De få tæer, ben og ører i fundet må stamme fra nogle af kuglepotterne. Få af potterne har på

Fig. 2. Kuglepotter fra fundet ved Cecilieøst. Højde forrest t.v. 16,5 cm; t.h. 24,5 cm; bagerst t.v. 26,0 cm og t.h. 29,5 cm. Foto: Annali Bork, Haderslev Museum 2001.

korpus være dekoreret med lodrette lister med fingerindtryk.

Skålene var fladt rundbandede og var helt af samme gods som kuglepotterne. Siderne let udadskrånede og med en enkelt udformet mundingsrand.

Kanderne har haft bølget standrand, et kraftigt svajet korpus med en hank, som har været sat til ved randen og en tud trykket ud i randen.

Den fundne keramik var så ens i karakteren og så så ubrugt ud, at museumslederen på Aabenraa Museum gjorde sig sine overvejelser over, hvad der kunne være årsagen til den store forekomst af keramik. Tanken om et pottemageri på stedet, mente han, kunne udelukkes, da der ingen fejlbrændinger var. I stedet for fremsatte han den tanke, at der kunne være tale om, at en pottemager var væltet med sin vogn fuldt læsset med potter, som han var ude for at sælge. Hvor langt hjemmefra han så var fra selve pot-

temageriet, kan man selvfølgelig ikke sige. På baggrund af de andre affaldsfund fra pottemagerier som kendes i dag, kan fundet nemt være en affaldsbunke fra et værksted på stedet. Enkelte steder kendes nemlig affaldsgruber med kasserede pletter og skår fra pottemagerens produktion, uden at der forekommer fejlbrændinger imellem af nogen betydning eller slet ikke.

Fundet er ikke dateret i sig selv. Men materialet er sat ind i en daterende sammenhæng ved bearbejdningen i 1980. Typologiske paralleller fundet både nord og syd for landegrænsen er inddraget, og på baggrund af disse placeres fundet inden for en tidsramme på omkring 100 år mellem 1250 og 1350.

Væsentligt er, at Cecielystfundet må vurderes på linie med keramikken fra de egentlige pottemagerier og er at betragte som et sluttet fund, som bærer tydelige indicier på at være produceret af den samme pottemager. Fundet er derfor også egnet til at give et godt billede af den variationsbredde, pottemageren tolererede i sine varer.

3. Nye fund af ovne

Hellum, Kragelund og Barmer

Der må i løbet af middelalderen have været flere hundrede pottemagerovne i brug her i landet, så fundfattigheden var noget uforståelig. I 1983 fremkom der så endelig i den vestlige udkant af landsbyen Hellum i Østhimmerland et af de længe ventede ovnanlæg. Det var helt overraskende en ovn af den lodretstående type, som vi ellers kun kender fra De Britiske Øer og egne længere borte.

Nogle måneder senere blev der lige syd for landsbyen Kragelund, der ligger godt en halv snes km nord for Silkeborg, påvist rester af yderligere en pottemagerovn. Denne gang var det en ovn af den lig-

gende type, hvor fyr- og ovnkammer lå i forlængelse af hinanden, og flammerne blev ledt op omkring pletterne via et par kanaler. Heller ikke denne form for ovn var hidtil påvist her i landet, men den er en af de almindeligste i Nordvesteuropa.

Næsten samtidig med fundet af ovnen i Midtjylland blev der gjort yderligere et fund i udkanten af landsbyen Barmer, nogle km vest for Nibe i Himmerland. Atter en gang var der tale om en type ovn, som ikke var kendt i Danmark, men som er almindelig udbredt i landene syd og sydvest for os. Ovnen var af den liggende type, men denne gang med helt adskilt fyr- og ovnkammer, hvor de to kamre blev delt af et gitter bestående af tre søjler.

På baggrund af disse tre fund blev der etableret et forsknings- og publiceringsprojekt, som er nærmere omtalt i indledningen, og som denne publikation er resultatet af.

Ovne og pottemagerier fra Fredsø, Lindholtgård, Radby og Slagelse

Siden 1983 er der med mellemrum dukket nye værkstedsfund op, hvor dele af ovnanlægget er bevaret, eller hvor fejlbrændinger indicerer, at en pottemager har været aktiv på lokaliteten. Ved Farvergade i Næstved er der således afdækket en række ovnanlæg af samme karakter som ovnene fra Faurholm. Ovnkomplekset er dateret til tiden mellem 1250 og 1325. I renæssancen var pottemagere igen aktive på stedet.⁴

Ovnfundene fra Fredsø på Mors, Lindholtgård ved Holstebro og Radby på Fyn er fremlagt i deres helhed i dette værk. I artiklen om pottemagerfundet fra Slagelse, som dateres til renæssancen, er der lagt vægt på en fremlægning af den produktion, der foregik på stedet, af figurkakler.

Fund af pottemagerier ved Husum, Flensborg og på Langeland

Derudover er der gjort en række fund af affald. Først i 1990'erne kunne ejeren af et grundstykke i Husum by ved Slesvigs vestkyst samle mængder af keramik op i sin have. I alt blev det til omkring 500 kg. Fundet var domineret af oxideret brændt keramik, som var dekoreret med pibeltersdekorationer og blyglaseret. De almindeligste former var fade, skåle, stjærtgryder og -pander i adskillige varianter. Derudover var der et stort antal grønglaserede figurkakler. De arkæologiske vidnesbyrd og skriftlige kilder daterer fundet til første halvdel af 1600-årene. Ved en opfølgende udgravning blev der fundet nye mængder af keramik. Meget af det fundne er fejlbrændinger og viser tydeligt, at der har været en større produktion på stedet. Af selve pottemagerens værksted er der kun fundet usikre spor af to ovne, som ikke har været i brug på samme tid. Formentlig vil nye undersøgelser kunne give flere oplysninger om ovnene.⁵

I 2000 er der melding om yderligere et par fund. Det ene kommer fra Flensborg by lige syd for den nuværende landegrænse. Efter reformationen har en pottemager oprettet et værksted på et grundstykke ved Rote Strasse sydligst i Flensborg, hvor tidligere det stedlige Gråbrødre kloster lå. Forud for den arkæologiske undersøgelse antydede det lokale gadenavn Töpferstrasse, Pottemagergade, at der engang har været drevet pottemageri på stedet. Ved undersøgelsen blev der fundet noget så usædvanligt som en del ikke brændt keramik. Et godt belæg for at et sådant håndværk har været praktiseret på stedet. Der ud over fremkom et stort antal rester af matricer fra produktionen af renæssancens typiske figurkakler. Kaklerne må dateres til anden halvdel af 1500-årene. Selve ovnen blev ikke påtruffet ved den-

ne undersøgelse, men fund af sekundært aflejrede ovnrester antyder, at ovnen må have ligget ganske tæt ved. I området har der på samme tid virket en bronzestøber.⁶

Et tredje fund er gjort på lokaliteten Pottemarken ved Østerhuse på den nordlige del af Langeland.⁷ Stedet er beliggende i den østlige del af et let bølget morænelandskab, som mod syd skrånede ned mod en fugtig lavning. Der er påvist adskillige lertagningshuller ved kanten af den våde lavning. Længere oppe på bakken er der konstateret tre affaldsgruber og en askegrube. Her blev der endvidere frilagt en cirkelsegmentformet grøft, som indeholdt en hel kande og flere fejlbrændte skåle. I gruberne var der knap 100 kg keramik foruden store mængder forbrændt ovnkappe. Af selve ovnanlægget var der ellers næsten intet tilbage, alt var gået til grunde ved pløjning. Produktionen bestod af drejet, reduceret brændt lertøj, foruden uglaseret rødgods. Af former var der kander, grove stjærtpotter og skåle i flere former.

Det er udgraverens vurdering, at produktionen på stedet har været så stor, at der må være produceret med salg for øje uden for det lokale område, som har været tyndt befolket.

4. Resultater og perspektiver

De her og i de efterfølgende artikler fremlagte fund er med til at øge vor viden om et stærkt traditionspræget håndværk, som gennemlevede en kraftig teknisk udvikling tidligt i middelalderen, og som så i alt væsentligt forblev statisk på det tekniske plan helt op til første halvdel af det 20. århundrede.

Den ved ovnene fundne keramik er væsentlig, da den er med til at give et bedre og mere nuanceret billede af den keramiske udvikling her i landet, da så-

danne fund må karakteriseres som fikspunkter, som viser variationsbredden i en enkelt pottemagers produktion på et bestemt tidspunkt. Man begynder desuden at kunne skelne regionale særtryk.

De fleste af de her fremlagte værkstedsfund er fremkommet uden for byerne, så der kan være god mening i at antage, at pottemageriet hovedsageligt er blevet udøvet på landet. Værkstedet fra Slagelse og tilsvarende fund fra byerne Aalborg og Næstved antyder, at der senest fra renæssancen også blev drevet pottemagerier i større omfang i byerne.⁸

De nye ovnfund viser, at man anvendte ovne af både den liggende og stående type, hvilket tyder på, at man har fået faglige impulser fra forskellige steder. De gennemførte forsøg med rekonstruktion af de tre ovne og brænding af potter i dem har givet en væsentlig bedre forståelse af deres funktionsduelighed.⁹ Kombineret med etnografiske- og etnologiske paralleller giver det tilsammen et mere nuanceret billede af middelalderens pottemager i Danmark.

Noter

1. Roesdahl 1978.
2. Aabenraa Museum, Tilgangsbog nr. 2, Beg. i 1942 - opslag 76 og 77. Fundet opbevares nu på Haderslev Museum, hvor det har j. nr. 3894. Aabenraa Sogn sb. 69.
3. Bi Skaarup takkes for tilladelse til at anvende resultaterne af hendes bearbejdning.

4. Petersen 1987.
5. Witte 1998.
6. Lokaliteten undersøgt af Archäologin Frauke Witte, Archäologisches Landesamt, Schleswig-Holstein, hvor sagen har nr. FL207. Venligst meddelt i brev dateret november 2000. Man er i gang med at bearbejde fundet og sigter mod en påfølgende publicering.
7. Skaarup 2000.
8. Riismøller 1970 s.109-121 og Petersen 1987 s. 4-6.
9. Her i landet er der en længere tradition for at anvende eksperimentel arkæologi som et værktøj til bedre forståelse af fortiden. Inden for ovne er en af de første Arne Bjørn. Siden har en række andre beskæftiget sig med emnet, blandt disse er Lone Schmidt, Egon Hansen, Hugo Rasmussen, Birgit Als Hansen, Morten Aaman Sørensen, Annette Bibby og Inge Sell. Bjørn 1980, Hansen 1982, Schmidt 1982.

Litteratur

- Bjørn, Arne: *Ild og ler*. 2. rev. udgave, København 1980.
- Hansen, Egon: Fliseovnene i Bistrup. *hikuin* 8, 1982 s. 165-178.
- Riismøller, Peter: Pottemageren i Pederstræde. *Kuml* 1970 (1971), s. 109-121.
- Roesdahl, Else: Bagergadefundet i Svendborg. Affald fra et middelalderligt pottemagerværksted. *Kuml* 1978 s. 223-240.
- Petersen, Jan Erik: Pottemagere i Farvergade. *Liv og Levn* 1, 1987 s.4-6.
- Skaarup, Jørgen: Pottemarken, LMR j. 13774 AKG 261. *Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev nr. 42*, 2000 s. 24-25.
- Schmidt, Lone: Endelavekanden – belyst igennem rekonstruktion. *hikuin* 8, 1982, s. 149-154.
- Witte, Frauke: Eine frühneuzeitliche Töpferei in Husum. *Archäologie in Schleswig-Arkæologi i Slesvig* 6, 1998, 2000.